

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

SIMO TADIĆ

" TRAGOM RATNOG DNEVNIKA 1942.i 1943.GODINE "

L e g e n d a :

- 15 listova sa 15 stranica mašinom kucanog teksta na papiru formata A-4 ;
- autoriziran tekst Sime Tadića;
- original ;
- tekst dobiven od autora 8.decembra 1975.godine.

Arhiv Dob. krajine B. Luka
ABK 209- MG - U / 161

TRAGOM RATNOG DNEVNIKA

Na nekoliko dana prije 21.VIII 1942.godine u štabu V krajiškog odreda na osnovu Naredbe vrhovnog štaba NOV-e i dobrovoljačkih odreda riješeno je da se formira III krajiška udarna brigada. Određjeni su i bataljoni koji ulaze u sastav brigade. Predviđeni planovi za štab brigade i štabove bataljona. A zborna mjesto za formiranje brigade određeno je selo Kamenica kod Drvara. Stavljeno je do znanja štabovima bataljona čiji bataljoni ulaze u sastav brigade da će to biti pokretna jedinica i da će se boriti u svakom kraju naše zemlje gdje to interesi borbe zahtijevaju.

Valja ubjediti starije borce da ostanu u odredima čiji je manevarski prostor ograničen, u komandama mjesta, seoskim stražama, jer su i tamo nužni, a biće im lakše. U jedinicama su ostali mlađji borci. Veliki broj od njih nisu prošli ni kroz bivšu jugoslavensku vojsku.

Postrojeni u dva bataljona i pomoćne jedinice sa četom pratećih orudja slušali su riječi druga "Starog" Osmana i Slavka, koji su došli na smotru brigade. Put koji stoji pred brigadom nije ni lak ni jednostavan. Tuči okupatora, njihove sluge, četnike i ustaše, te druge razne neprijatelje našega naroda, a usto širiti bratstvo i jedinstvo u mnogo nacionalnom do krvi zavadjenom našem narodu zadaci su brigade - rekli su govornici na Kamenici. Na mnogim terenima gdje će se brigada boriti neće biti komandi mjesta narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija potrebnih narodnooslobodilačkoj vojsci i njenoj pozadini, te će i to trebati stvarati oslobodjenjem gradova, sela i krajeva. Za sve to nije dovoljno samo borbena vještina i hrabrost. Valja odvojiti zavedene od već okrvavljenih

neprijatelja, valja zaštititi starce, žene i djecu, jer oni nisu krivi za zločinačka djela svojih rodjaka i sunarodnjaka. Sa posebnim naglaskom upozoravaju - govornici pripadnike brigade.

Pod jugoslovenskom zastavom sa pjesmom brigada 21.VIII 1942.godine je krenula na svoj borbeni put.

Sa Djuranom Rokvićem krenuo sam za Bos.Grahovo da grahovski bataljon pripremim za ulazak u brigadu. Putujem i razmišljam kako će grahovljaci prihvatiti napuštanje svog terena sa ulaskom u brigadu. Stigoh do bataljona i sa komandantom Radom Zorićem spremih bataljon za pokret. Na putu sretno smo Nikolu Kotlu, političkog komesara V krajiškog odreda i reče nam da se formira IV krajiška brigada i taj bataljon ulazi u sastav četvrte. On je već odredjen za komesara brigade i krenuo je da pripremi odredjene jedinice za ulazak u brigadu. Poslije par dana u brigadu stigoh nesvršenog posla. Karan je bio iste sreće. On je pripremao omladinski bihaćki, pošto je brigada u svom formiranju trebala da ima četiri bataljona. U selu Suvaji kod Petrovca nadjoh štab brigade i neke jedinice, ostali još nisu stigli sa prvog borbenog zadatka. Poginuo je zamjenik polit komesara i partijski rukovodilac brigade od bacača, koji je sam konstruisao i izradio u Drvarskoj radionici, a brigada je junački izvela svoju prvu akciju u Cazinskoj krajini. Zarobljeno je dosta orudja i municije, mnogo je i Pavelićevih vojnika izginulo, a naši su gubici bili minimalni - obavjestiše me u štabu.

Štab brigade je ozbiljno shvatio ulogu i zadatke brigade koje su drugovi pred njih postavili prilikom njene

smotre na Kamenici u Šobatovom gaju. Neznamo teritoriju bar privremenu na kojoj će brigada operisati. Kako snabdjevati vojsku sa ishranom, municijom, otkud nabavljati nedostatak tovarnih konja. Od 55 potrebnih imamo samo 17 grla. Kako popunjavati jedinice sa novim borcima. To su novi problemi za sve vojne i političke rukovodioce, a posebno za štab brigade koji je sad i okrnjen. Izgubio je pomoćnika komesara brigade, partijskog rukovodioca, prekaljenog borca metalca Miloša Bauka. O snabdjevanju ishranom i popuni jedinica sa novim borcima brinule su se komande mjesta i narodnooslobodilački odbori koji u Krajini funkcionišu od prvih dana ustanka. Obraćamo se operativnom štabu za Bosansku Krajinu da nam kaže kako sve te probleme rješavati i da nam pošalje zamjenu za poginulog pomoćnika komesara brigade. Predlažemo operativnom štabu da izda opštu naredbu kako bi bilo što samostaliji i operativniji u rješavanju tih problema. Uz to tražimo da nas štab obavještava o iskustvima starijih brigada iz napada na gradove o pozitivnim iskustvima i propustima radi pouke za nas. Tražimo benzin za punjenje flaša, kao jedinog sredstva u borbi sa tenkovima. Operativni štab zabrinjava vojnička i politička spremnost brigade koliko su vojnici sposobni - vojnički i politički da ulaskom u brigadu predju iz partizanske u mobilnu jedinicu - polit komesara operativnog štaba Osmana posebno zabrinjava.

Iskustvo starijih brigada bi nam bilo dragocjeno. Najveći broj komandnog kadra je prvi put u položaju da komanduje većom jedinicom. Oko 50% pripadnika brigade su komunisti i skojevci. Mladi su po stažu u partiji, a mali je broj iz preustanka, ali su skoro svi članovi partije i SKOJ-a, kao i drugi borci, osjetili bič i eksploataciju raznih preduz-

etnika i u borbi protiv njih prošli surovu školu štrajkova i demonstracija u burnim predratnim godinama. To je ulijevalo u štab brigade povjerenje da neće biti zadatka koji padne u dio Trećoj, da ga neće izvršiti. Ali je ostalo još mnogo da se uradi da bi se brigada osposobila za nanošenje udaraca neprijatelju prema svom broju i naoružanju.

Treba osposobiti intendaturu za ikhranu boraca. Treba organizovati sanitet za lečenje oboljelih i ranjenih boraca, zašto nam nedostaje medicinsko osoblje. Treba stvoriti međusobno povjerenje jedinica u borbi, jer su se prvi put našle zajedno u ovolikom broju. Treba komandni kadar dići na nivo da zna efikasno koristiti ljudstvo i oružje u koordiniranim akcijama i sa dejstvom sa drugim jedinicama - to štab brigade zabrinjava. Zato i traži od operativnog štaba da mu šalje iskustvo drugih jedinica iz napada na veće gradove kako bi te nedostatke brže ukonili.

TREĆA ODABRANA ZA ULAZAK U PRVU PROLETERSKU DIVIZIJU

Poslije bitke u Gazinskoj Krajini borimo se na području Ključa i Gornje Sanice. Štitimo omladinske brigade koje sabiru ljetinu u Gornjoj Sanici i spremaju zimnicu za vojsku i narod. Sprečavamo prodor ustaša, domobrana i četnika od Banje Luke i Bronzanog Majdana za Ključ i Mrkonjić. Muslimanska sela su pusta, narod je pobjegao u obližnja mjesta, kaja su u rukama neprijatelja. Ostala je samo po neka koka, koja se nije dala uhvatiti prilikom bjegstva domaćinstava. Pobjegli su iz straha od drenovičkih četnika koji su vršili odmazdu nad nevinim muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, a neki

i od partizana osječajući se krivim za članove porodice koji su se svrstali u ustaške redove pa i domobranske, jer ni Krajiški domobranci u prvo vrijeme nisu bili bezazleni. Intendatura još neorganizovana, pa se po koji dan i gladuje. Voća ima dosta, ali je bez hljeba gorko. Dobijamo i treći bataljon zvani "samostalni Zdravko Čelar". Pridošlo je nešto i novih boraca, a došle su i djevojke sa područja Drvara i Petrovca koje smo zadržali u brigadi. Ne vraćamo ih kućama kao što smo to činili ranije. Neka ih kad hoće da se bore. Raspodjelili smo ih po četama i snabdjeli sanitetskim torbicama. Neke od njih je trebalo i ubjedjivati da to prihvate. Došle su one da budu borci sa puškom u ruci. Poslije par dana od 3 bataljona formiran je i četvrti. Stiže i naredba od operativnog štaba za napad na Bihać. U napadu će učestvovati i Treća. Prva će to biti njena akcija na grad, na veći neprijateljski garnizon. Pruža nam se prilika da vidimo snalažljivost komandnog kadra u većim i složenijim operacijama u sadejstvu drugih jedinica, a i da se snabdijemo sa municijom i automatskim oružjem, sanitetskim materijalom, nedostatkom tovarnih konja, jer sad ih još više treba za četiri bataljona.

2.XI 1942.godine počela je bitka za Bihać. Treća napada preko Žegara. Poslije jače puščane i puškomitraljske vatre nastaje malo zatišje, a ponegdje i povlačenje, zazire se od svake kuće. Ljutimo se na štabove bataljona i komande četa, što brže i sigurnije ne nastupaju na svom pravcu. Istovremeno se divimo Prvoj krajiškoj koja na našem desnom krilu ujednačenom borbom gura i tare ko valjak sve što se pred njom zateče. Starija je to brigada, a izvušla iskustva iz bitke za Prijedor. To tješi štab Treće. Poslije dva dana teških borbi Bihać je

oslobodjen. Polit komesar Osman stiže u štab brigade. Reče nam da dolazi drug Tito. Biće kod vas i na ručku. Naredjujemo četvrtom bataljonu koji se našao najbliže štaba brigade da se postroji i pozdravi vrhovnog komandanta NOV-e i dobrovoljačkih odreda Jugoslavije. Redujemo se što ćemo vidjeti Tita. Sa Titom stiže i drug Lola Ribar, Čiča Janko i njih prvi put vidjamo. Za vrijeme ručka rekoše nam da se formira prva proleterske divizija i Treća ulazi u njen sastav.

Pored naziva "proleterska" to je i prva divizija narodnooslobodilačke vojske.

U Bihaću je nadjeno sve što je bilo potrebno za opremu borbenih i pomoćnih jedinica brigade. Valja opravdati dato nam povjerenje, a i iskustva iz borbe za Bihać doprinjeće tome. 13.XI 1942.godine brigada je stavljena pod komandu štaba Prve proleterske divizije. Stvaranje i širenje bratstva i jedinstva medju našim narodima zaloga je naše pobjede borcima i rukovodiocima Treće - rekao je drug Tito u Petrovcu. Kroz tri dana krenuli smo za centralnu Bosnu. Napuštamo Krajinu i u njoj organizovanu pozadinu. Komande mjesta, narodnooslobodilačke odbore, bolnice, razne radionice za opravku i izradu oružja, odjeće i obuće za potrebe boraca, organizovanu mrežu partijskih ćelija i njihovih komiteta koji su obezbjedjivali normalno funkcionisanje svih organizacija i institucija u pozadini i uz to obezbjedjivali nove borce za vojne jedinice.

Na Sitnici smo se već sukobili sa jakim četničkim otporom, ali Trećoj i Prvoj brigadi nisu se dugo odupirali. Mnogi su tu ostali za vječita vremena i sa njima žena četničkog komandanta Drenovića. Iskustva iz bitke za Bihać

Trećoj su poslužila kod zauzeća Jajca. Dobro pripremljeni i organizovanim napadom Jajce smo zauzeli uz minimalne gubitke ljudstva i krenuli dalje. U centralnoj Bosni susreli smo se sa mozaikom teškoća na koje su nas na Kamenici upozorili drug "Stari", Osman i Slavko. U Maslovarama su četnici dali jači otpor, ali su i brzo pobjegli. Iz sela Snjegotine i drugih srpskih sela narod bježi ispred nas. Skupili su što su mogli na brzinu, potovarili na kola i poprtili na ledja, a pred sobom gone stoku. Čuje se lavež pasa i jauk djece. Teško nam pada taj strah i bjekstvo naroda ispred nas. Na brzinu šaljemo jedinice da ih preteknu, zadrže, ohrabre i vrate nazad u selo. Četnici su ih sa nama zaplašili. Rekli su im da ćemo se svetiti za majske zločine, koje su oni počinili nad našim ranjenicima, odbornicima narodnooslobodilačkih odbora i partizanskim porodicama. Muslimanski dio stanovništva nas lijepo dočekuje i prijateljski se odnosi prema nama, ali muškarci ne žele da se uključe u borbene jedinice. Kod hrvatskog stanovništva posebno u okolici Kotor Varoša neprijateljski je raspoloženo prema nama i aktivno se bori u najvećem broju. Tada smo shvatili svu težinu stvaranja i širenja bratstva i jedinstva, što nam je u Petrovcu stavio na srce drug Tito, kao zalogu naše pobjede. Za ostvarenje toga cilja od svakog borca napraviti političkog komesara. To nije lako ni jednostavno, s tim više što svakog dana dolaze novi borci i iz sredina koje nas se plaše i od nas zaziru. Neki od njih misle da će im to biti zgodna prilika i za osvetu.

Na političkim radnicima leži velika odgovornost. Oni djeluju i danju i noću u borbi i na odmoru. U tome im veliku pomoć pruža i polit odjel brigade. Među njima je izvrše-

na podjela rada. Rukovodilac polit odjela pomaže pomoćniku komesara brigade za uzdizanje partijskog članstva i prijemu novih kandidata za članove Partije. Drugi pomaže u radu SKOJ-a, a treći kulturni rad u brigadi. Kulturni rad polit odjelu zadaje najviše briga. Krajišnici nemaju mnogo smisla za horske pjesme i dramu. Kada bi se u kulturni rad uvrstile pjesme "Oj Katice preko Kamenice" ili "Odbi ladju od kraja" čik onome koji bi Rodiče sa Borovca pobjedio. Ali, seljačke pjesme nemaju kulturni atribut. Što se tiče zabavnog života tu prigovora nema. Svaki bataljon ima harmoniku sa dobrim harmonikašem. One su za sada jedino sredstvo za zabavni život u brigadi i podesno sredstvo za kontakte sa seoskom i gradskom omladinom. "... od maja mjeseca 1942. godine, pa do našeg dolaska u centralnu Bosnu neograničeno su gospodarili četnici po selima i uspjeli da srpsko stanovništvo zatruju svojom propagandom, te zaplaše sa našom osvetom za zločine koje su počinile četničke bande". U svom izvještaju 11.I.1943. godine piše CK-u Jugoslavije naš polit odjel.

Prva divizija sa svoje tri brigade rasporedile su se na prostoru od rijeke Vrbanje do rijeke Bosne. Svaka brigada dobila je širok manevarski prostor i veliku samostalnost u vojničkom i političkom djelovanju. Valja pokazati vojničku snagu i s tim staviti narodu do znanja da četnici nisu vojna sila kao što su se predstavljali. Valja razviti politički rad u narodnu, uporno i strpljivo djelovati da shvati narodnooslobodilačku borbu i razlikuje prijatelje od neprijatelja. Uz dnevni bitke sa četnicima, ustašama i domobranima radilo se vojnički i politički. Komandnom kadru u najvećem broju nedostaju potrebna vojnička znanja, pa se

poslije svake značajnije bitke drže vojna savjetovanja i tako iz vlastitog iskustva stižu se znanja i uzdiže komandni kadar. Koristi se svaki odmor i vrijeme kada je koja jedinica u rezervi za najnužniju obuku. Mladih je bez najelementarnijih vojničkih znanja mnogo, a i svakog dana dolaze novi, te obuka s vojnicima kroz čitavu narodnooslobodilačku borbu nije skidata sa dnevnog reda. Uporedo sa vojnim akcijama drže se konferencije po selima i koristi svaka prilika za razbijanje četničke propagande i sticanje povjerenja u narodnooslobodilačku vojsku. Poslije oslobodjenja Prnjavora od strane jedinice Prve brigade i Teslića sa Trećom krajiškom uz pomoć Traljevačkog bataljona, stvorena je velika slobodna teritorija. Teslić je bio jači garnizon sa 1250 branioaca, moderno naoružanih sa savremenim oružjem. Vojnički uspjesi i političko djelovanje ulijevaju povjerenje naroda u narodnooslobodilačku vojsku, pa se i četnici počinju vraćati kućama, koji nisu učestvovali u zločinima. U oslobodjenim selima formiraju se narodnooslobodilački odbori. Politički komesar divizije nas upozorava da se za odbornike ne biraju četnički simpatiziteri, ali to se uvijek ne uspjeva. Oni se biraju na seoskim konferencijama, pa kakva sredina takvi i odbornici. Ponekad se izabere i poznati četnički saradnik. Vele, kad odu ovi, on će nas štiti od četnika.

Četvrta ofanziva prekinula je naše djelovanje u centralnoj Bosni. 29.I 1943.godine, štab divizije nas obavještava o pripremi jedinica i pokretu prema Travniku. Osujećeno je povoljno stvorena situacija za zauzeće Žepča, Doboja, i Dervente, što je bilo u zadatku Prve divizije.

Prva centralnu Bosnu napušta, ali je četnicima ne prepušta. Na području ostaje novoformirani četvrti odred moderno naoružan zarobljenim oružjem na Tesliću, sa zadatkom da za svoje omasovljenje i nastavljanje sa razvijanjem seoskih narodnooslobodilačkih odbora i njihovo učvršćenje koristi povoljno stvorenu situaciju. Iz centralne Bosne treba se povući. Neprijatelj ne smije znati u kom smo pravcu otišli. Mijenjaju se nazivi brigada, bataljona i štaba divizije u cilju prikrivanja našega pokreta. Putuje se u tišini pod zaštitom mraka, pošumljenim i teško prohodnim terenima. Kolona se kida i često čuje "čelo stoj - začenje ostaj". Odmaramo se samo toliko da bi se nešto na brzinu skuhalo za jelo. Prelazimo prugu Travnik - D.Vakuf pored željezničke pruge Goleš i stižemo u zaseok Podbrdje. Tu računamo da ćemo se odmoriti i borce nahraniti. Stiže naredba štaba divizije bez odmora pokret nastaviti. U Pidrišu kod Prozora nalazi se oko 4.000 ranjenika, valja ih štiti od prodora Njemača od Bugojna. Oko 12 časova 7.II stižemo u Gornji Vakuf. U toj 6-dnevnoj maršuti nedaleko od Gornjeg Vakufa u selu Orašac i Trnovac imali smo jedan dan odmora. Tu smo našli jedinice pete crnogorske brigade, koja se već ranije povukla iz Krajine. Narod primjećuje da se naša vojska povlači, uplašen je i prema nama rezervisan. U gradiću (G.Vakufu) dajemo jednu priredbu za narod. To je prva priredba za narod od kada smo u sastavu Prve divizije. Poslije dugog i teškog marša nije bila na zadovoljavajućem kulturnom nivou, ali je poslužila da se sa narodom povežemo i političkim uticajem razbijamo strah i rezervisanost. U tu svrhu je i davana. Četvrta ofanziva na slobodnoj teritoriji je u punom jeku. Zbog toga se naše

jedinice i povlaće. Prvoj diviziji palo je u dio da štiti odstupnicu naših jedinica i četiri hiljade ranjenika smještenih u Pidrišu ispred Prozora. Na putu za povlaćenje ispriječio se Prozor. Uporno ga brane Talijani svim vrstama oružja. Njemci, ustaše, četnici, milicija, domobrani sa pravca Bugojna i Travnika na širokom frontu uporno pritišću na naše položaje. Front se rasteže, brzo se manerviše sa jedinicama brigade pa i bataljona, stavljaju se pod komandu drugih štabova i divizija. Peta crnogorska napada Prozor, ali ga ne osvaja. Napad ponavlja, ali bez uspjeha. Vrhovni štab naredjuje Trećoj da sa svoja dva bataljona pomogne crnogorcima. Prozor mora pasti rekao je Tito. Upućujemo prvi i četvrti bataljon sa zamjenikom komandanta brigade Vladom Bajićem u pomoć crnogorcima. Krajišnici su munjevitim naletom upali u Prozor. Borba je bila teška. Talijani su majstori u odbrani, ali im je to bilo uzalud. Nije to više Treća iz bihaćke bitke. 17.II do 6 časova u jutro Prozor je bio oslobođen. Povlaćenje je nastavljeno, ali sa evakuacijom ranjenika ide sporo. Naše borce u nošenju ranjenika zamjenjuju zarobljeni talijani. 20.2. stigla je i Osmu hrvatska brigada VII hrvatske divizije. Od Bugojna njemci, ustaše, milicija, uz upotrebu avijacije, tenkova i drugih borbenih sredstava i pored naše jake odbrane ušli su u Gornji Vakuf. Na frontu iznad Gornjeg Vakufa naše snage svakog dana se smanjuju. Pojedine brigade se izvlače iz borbe i produžuju povlaćenje već ranije odredjenim pravcem. 27.II Treću je na njenom položaju zamjenila VIII hrvatska, te i mi krenušmo putem ostalih naših jedinica. Na putu prema Konjicu u susret nam stiže naredba Vrhovnog štaba da se radi spore evakuacije ranjenika povratimo na iste položaje da bi se VIII hrvatska mogla

povući. Četvrti bataljon nas obavještava da su mu nestala tri borca. Predpostavlja da su se vratila za Krajinu. Dakle, dezirtirali. Njemci žestoko i bez predaha pritišću na naše položaje. Bombarduju artiljerijom, tuku avijacijom, a potom pod zaštitom tenkova navaljuju pješadije. Napuštamo pojedine čuke i uz protiv napada ponovo osvajamo. U pomoć nam stiže jedan bataljon IV crnogorske, a potom i ostale jedinice IV brigade. Prema Oglavku, Kobilji, Voljicama i Pfanici, njemci nadiru i pokušavaju da zaobidju naše položaje sa lijevog krila. Vrhovni štab stavlja u zadatak Karanu da sa svoja dva bataljona uz pomoć VII hrvatska i prvim bataljonom IX brigade potisne njemce nazad i onemogući prodor prema Prozoru. U pomoć su stigli i tenkovi zarobljeni na Prozoru. Uz velike gubitke njemci su se povukli, ali smo i mi imali 15 mrtvih i 20 ranjenih boraca. Iz sela Voljica i susjednih sela hrvatsko stanovništvo povuklo se sa njemcima. Dom je napustila i poneka muslimanska porodica. U ponekoj kući ostao je starac ili starica da čuvaju preostalu imovinu. Postepeno se izvlače pojedine jedinice i kreću pravcem povlačenja. 7.III Treća je ostala sama da štiti povlačenje naših jedinica i ranjenika. Sve do 9.III uporno smo branili naše položaje. Od toga dana uz jaku vatru postepeno smo se povlačili. 14.III na veče počeli smo u Jablanici prebacivanje preko srušenog mosta na lijevu stranu rijeke Neretve. Oko srušenog mosta na lijevoj strani leže četnički leševi. Nailazi se i na gomile mrtvih naših boraca i konja potučenih od neprijateljske avijacije. Nailazi se i na nosila na kojima leže mrtvi ranjenici i tifusari. Na nosilima se pronadje i poneki živ borac. Oni koji su ih nosili ostavili su ih i pobjegli od neprijateljske avijacije. Već 3 dana niko im ne dolazi niti su šta jeli - pričaju ranje-

nici sa nosila. Ispred nas je prošlo na 1000 boraca i 4.000 ranjenika, a sela su i bez toga siromašna. Novo formirane brigade nenaviknute na veće napore i glad bez pitanja su uzimali sve što je moglo poslužiti za jelo. Otrgli smo se od njemaca koji su nas pratili od Bugojna i Travnika. Tragom naše bolnice povlačimo se prema Boračkom jezeru, i sprečavamo nadiranje neprijatelja od Konjica. Sve je više živih ranjenika i tifusara ostavljenih na koje nailazimo. Iscrpljenost boraca od dnevnih borbi, nesаницe i gladi, angažuje ih više za nošenje jednog ranjenika. Veliki broj njih je već angažovan. Prisiljeni smo da neke i ostavljamo Intendanti u zaštiti borbenih jedinica vrše konsfikaciju hrane za ishranu boraca ranjenih i bolesnih u četničkom selu Djelimići. Nešto hrane stiglo je i od Trebinja. Oskudne su porcije boraca da bi više dobili ranjenici i bolesni drugovi. Oni su toga svjesni i za njih gladuju. Gola hercegovačka brda sa ponekim čoporom kuća, sve veće udaljavanje od voljenog kraja nepovoljno utiče na raspoloženje boraca. Iz drugog i četvrtog bataljona nestalo je 17 boraca. Štab brigade i štabove bataljona to ozbiljno zabrinjava. Donosimo presudu o kazni strđljanjem u njihovom odsustvu. Presuda se sa širokim političkim objašnjenjem saopštava svim porcima. Organizacija ishrane boraca i konja je vrlo slaba. Siromašna hercegovačka sela kroz koje su prošle naše jedinice i 4.000 ranjenika ne obezbjeđuju ishranu boraca. Gladuje se svakodnevno, a zadržavanje na tom terenu se oteglo. Nestrpljivo očekujemo Osmu hrvatsku b. koja treba da nas smjeni na položaj. Uzalud smo se radovali. Osmu je zahvatio tifus i druge zarazne bolesti. Ostajemo na tom terenu dalje i produžujemo gladovanje. 5.maja smjenjuje nas VII krajiška. Pro-

šlo je 18 dana gladovanja i čekanja sa nekoliko četničkih grupa, koji su se nalazili u okolici Konjica. Krećemo prema Kalinoviku. Uz veliko raspoloženje boraca, jer su nenaviknuti na čekanje bez većih borbenih akcija. Na putu prema Kalinovcu stiže nas jedna grupa žena. Na leđima su im kolijevke sa malim bebama, a za suknju im se drži još po neko odraslo dijete. Krenuli su u potragu od Bos. Petroca za muževima i dječjim roditeljima. Gledamo tu grupu žena sa malom djecom i razmišljamo kako okupator sa ustašama i četnicima hara našom rodjenom Krajinom. Svaki od nas misli na svoje najbliže i steže ga tuga. 6.IV na večer jedinice su u koloni sa pjesmom ušle u Kalovnik. Naroda je bilo malo, ali nas je sa simpatijom dočekao. Sutradan smo krenuli dalje prema Foči, a grupu petrovačkih žena sa djecom ostavišmo u Miljevcima kod komande mjesta. Borci sa suzama u očima ljube djecu i opraštaju se sa svojim ženama, vraćaju se na svoje mjesto u kolonu i kreću dalje. Ostavljaju žene sa nejakom djecom na teritoriji po kojoj vršljaju četničke bande. Tu neki dan su nam ubili i malog šljivara omladinca omiljenog kod čitave brigade - kurira I bataljona. Borbene jedinice poslije jednog dana 9.4. našle su se sa druge strane rijeke Drine. Kod Ustikolne pomoću jedne škole Prva b. se je prebacila prije nas. U Foči su talijani, a ispred Prve i Treće brigade našla se talijanska devizija Murdže. Brzo smo stupili sa njima u kontakt. Aprilski kišoviti dani sa isprekidanim uzmaglicama koje su se vukle po zemlji kao velike krpe otežavali su borcima vidik i zaklanjale neprijatelja. Preko brdovitog šikarom gusto naseljenog fočan-skog terena uz odjek bombi i paklene pušćane vatre sa obe stra-

ne napredujese prema Čajničju. Pod zaštitom magle naše jedinice izmješale su se sa talijanskim. Nezna se kod koga goni. Talijani su ipak bili brži. Prije su od nas stigli u Čajniče, ostavljajući iza sebe veliki broj mazgi pod tovarom sa raznovrsnom spremom. Mnoge su ležale mrtve zajedno sa talijanskim vojnicima i oficirima. Poslije jednog dana i mi smo se našli u Čajničju. Talijana tamo više nije bilo. Uništili su što su stigli, ali nisu imali vremena da unište sve. Ostalo je dosta i za nas: brašna, makarona, masti, orudja i municije bilo je više nego smo mogli sa sobom potjerati. Ostaje dosta i za druge jedinice divizije. Sutradan smo krenuli za selo Metaljku, a jedinice Prve brigade ostale su u Čajničju. To je već bio i kraj IV neprijateljske ofanzive. Na Metaljci sam ostavio brigadu i krenuo na Viši partijski kurs pri Vrhovnom štabu, koji je počeo u Govzi kod Miljevine i poslije 38 dana pri kraju završetka prekinut u Rudinama. Prekinula ga je V ofanziva. Džido nas obavještava da je počela V i da smo opkoljeni, stežu nas sa tri obruča. Kurs valja prekinuti i vratiti se u svoje jedinice. Treću nadjoh na čelu kolone. Prva divizija ima zadatak da probija obručeve, stvara koridor i olakšava drugim jedinicama i ranjenicima da se izvuku iz položaja čuvane Zelen Gore, ali i po herojskim dnevnim borbama uz glad, nesanicu i bez odmora.

Pobjegli iz sreće našli su se u jedinicama V krajiškog korpusa, služe primjerom u borbenosti i iskustvom u ratovanju. Mnogi od njih su postavljeni za vojne i političke rukovodioce. Neke sam i ja dobio u 53 diviziju centralne Bosne. Nostalgija za svojim krajem povukla ih je iz sreće, ali su ostali vjerni narodu i revoluciji.

S. Radić
[Signature]